

11. Luno Ie. Yavorivshchyna u povstanskii borotbi: rozpovidi uchasnykyv ta ochevydtsiv / Ie. Luno – Lviv : Litopys, 2005. – 576 s.

12. Neidzhel Dzh. Maskulinnist ta natsionalizm: hender ta seksualnist u tvorenni natsii / Dzh. Neidzhel // Nezaleznyy kulturolohichnyy chasopys “T”. – 2003. – № 27. – S. 70–96.

13. Nepokhytni. – Lviv : Lvivskiy oblasnyi budnyk uchytelia, 2005. – 179 s.

14. Onyshko L. Kateryna Zarytska. Molytva do syna / L. Onyshko. – Lviv : Svit, 2002. – 176 s.

15. Onyshko L. Rol zhinotstva v natsionalno-vyzvolnomu rusi sere diny XX stolittia / L. Onyshko // Vyzvolnyi shliakh. – 2005. – № 8. – S. 66–76.

16. Podruha Halia // Litopys UPA. Nova seriia. – Kyiv, 1995. – S. 84–85.

17. Protokol dopytu Halyny Dodyk vid 30.05.1950 // Derzhavnyi arkhiv sluzhby bezpeky Ukrainy. – F. 6. – Spr. 75075, fp. t.2.

18. Protokol dopytu Kateryny Zarytskoi vid 23.09.1947 r. // Arkhiv upravlinnia sluzhby bezpeky Ukrainy v Ivano-Frankivskii oblasti. – Spr. 149026. Pro zvyuvachennia Zarytskoi K.M. i Poliuhu L.I.

19. Protsak P. Na perekhrestiakh zhyttia (spohady). – Ivano-Frankivsk, 2003. – 166 s.

20. Savka B. A smert yikh bezsmertiam zustrila: Narysy, spohady, dokumenty pro uchast zhinotstva u natsionalno-vyzvolnii borotbi OUN-UPA / B.A. Savka. – Ternopil : Dzhura, 2003. – 332 s.

21. Savchyn M. Tysiacha dorih. Spohady // Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii. – Lviv-Toronto : Litopys UPA, 1995. – S. 177–185.

22. Tymochko-Kaminska I. Moia Odyseia / I. Tymochko-Kaminska. – Varshava, 2005. – 128 s.

23. Usna zhinocha istoriia: povernennia. – Kyiv : Spadshchyna, 2003. – 372 s.

24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady Ukrainy. – F. 3834. – Op. 1. – Spr. 4.

Petrovych O. Yu., graduate student at the World History department of the Rivne State Humanitarian University (Ukraine, Rivne), salo_moe@ukr.net

Women in the ranks of underground organizations: entering process, activities directions and forms, attitude of the male majority

The article reveals the issue of women's participation in the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army during their struggle against the Soviet-Bolshevik army. Analysis of the sources and literature of the OUN UIA activities in Ukraine leads to the conclusion that women were actively involved in the underground organizations. Their activities were developing in three main areas: reconnaissance, medicine and advocacy. In addition, there were also traditional women's responsibilities: cooking, washing, and sewing. Demands on women were minimal: they could have participated since the age of ten, they even did not have to become a member of any underground organization. The author has analyzed the process of entering and manifestations of women in the ranks of the rebels, described the attitude of the male majority to a female underground member. It was concluded that the woman was an important component and an integral part of the underground movement.

Keywords: OUN, UIA, feminism, emancipation, nationalism, anti-Sovietresistance, reconnaissance, medicine, advocacy.

Петрович О. Ю., аспирантка кафедри всемирної історії, Ровенський державний гуманітарний університет (Україна, Ровно), salo_moe@ukr.net

Женщины в рядах подпольных структур: процесс вхождения, направления и формы деятельности, отношение мужского большинства

Раскрывается вопрос участия женщин в деятельности Организации Украинских Националистов и Украинской Повстанческой Армии во время их борьбы против советско-большевистской армии. Анализ источников и литературы периода деятельности ОУН УПА на территории Украины позволяет сделать выводы, что женщины активно привлекались к подпольным организациям. Их деятельность существовала в трех основных направлениях: разведывательная, медицинская и пропагандистская. Кроме того, к женским обязанностям причисляли также традиционную готовку, стирку, шитье. Требования к женщинам были минимальными: они могли участвовать уже с 10 лет, для помощи не потребовалось даже становиться членом любой подпольной организации. Автор проанализировал процесс вхождения и проявления деятельности женщин в рядах повстанцев, охарактеризовал отношение мужского большинства к женщине-подпольнице. Были сделаны выводы, что женщина была важной составляющей и неотъемлемой частью подпольного движения.

Ключевые слова: ОУН, УПА, феминизм, эмансипация, национализм, антисоветское сопротивление, разведочная деятельность, медицина, пропаганда.

* * *

УДК “378”:[394.92:354](477)

Тимошенко Ю. О.

кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет фізичного виховання і спорту України (Україна, Київ), Tymoshenko@mail.ru

Листи громадян в органи власти ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ В УРСР У СЕРЕДИНІ ТА НАПРИКІНЦІ 1940–ХРОКІВ

Досліджено масив листів громадян УРСР у державні інституції, аналіз яких дозволив з'ясувати пересічне життя українців, їх духовний і матеріальний світ, потреби і проблеми, з якими вони зустрічалися в повсякденні. У першій повоєнній роки основним змістом епістолярії були прохання про повернення в Україну з евакуації. Натомість згодом зростає кількість анонімок у яких акцентується увага на розв'язання не стільки проблеми прохача, скільки на подолання певної соціальної проблеми, головним призвідником якої, часто виступає представник влади, частина тоталітарної системи. У вітчизняній історіографії подібні дослідження лише розпочинаються й поле історії повсякдення залишається неораним, що спонукає науковців до активної роботи. Відтак, новим для української історичної науки є використання мікроаналізу історичного життя пересічного громадянина УРСР. До наукового обігу введено нові архівні матеріали і теоретичні узагальнення про побут людей досліджуваного періоду, що дозволило говорити про типовість певних явищ.

Ключові слова: листи, епістолярії, повсякдення, анонімка, зловживання.

Україна виходила з Другої світової війни дуже важко – величезні людські та матеріальні втрати, спричинені нацистською окупацією, громадянська війна в Західній Україні, мобілізація майже всього чоловічого населення на фронт, черговий голод – все це суттєво відбилося на темпах відбудови народного господарства і переходу до мирного життя.

Одним із ефективних засобів повернення людей до цивільного життя за таких умов радянська влада вважала фізичну культуру і спорт. Це, по-перше, елемент тотального контролю за людьми, які, займаючись руховою активністю, постійно перебуваючи у колективах, “на очах”; і як засіб дозованого випускання емоцій, контрольованої агресії на трибунах – по-друге. З усіх розваг, доступних широким масам радянських людей, найшвидше відновлюється спорт. Відтак, глядачі ринули на стадіони. Це була загальна тенденція повоєнної доби в усьому світі – люди прагнули насолодитися миром. У СРСР така увага спрямовувалася, переважно, на футбол, а тому часто організатори всіляких змагань аби залучити глядачів на такі заходи, проводили свої старты перед футбольними матчами чи у перерві між ними (ця практика триває від 1930-х років). Наприклад, у 1947 р. легкоатлетична першість передувала футбольній зустрічі ЦДКА–“Динамо” (Тбілісі). Змагання мали розпочатися за дві години до футболу й квиток на них давав право подивитися також і футбол (цікавий маркетинговий хід, як сказали б тепер). Утім, за годину до початку матчу, всіх хто прийшов на легку атлетику, попросили залишити стадіон, незважаючи на той факт, що змагання ще не закінчилися. І поготів – самих легкоатлетів вивели зі стадіону. Найобразливішим для вболівальників було те, що в усіх, хто залишав стадіон, відбирали квитки, аби вони не змогли повернутися на футбол [1]. Врешті, як впливає з наявних матеріалів, винятково показова сторона будь-яких заходів (у нашому контексті – спортивних) у тодішньому повсякденні відігравала дуже важливу роль. У повоєнні роки не лише не було створено умов для культивування фізичної культури широкими суспільними верствами, але й саме життя в УРСР мало екстремальний характер.

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

Певні його аспекти й прагну розкрити в означеній роботі. Природно, що автор не намагався дати остаточні й незаперечні відповіді на поставлені питання – це стане предметом ширшого дослідження. Наразі статтею лише формується загальний напрям пошукової роботи у специфічній історичній царині. Нею окреслюється теоретичний абрис предметного поля дослідження, що зачіпає широкий спектр проблем, які можливо стануть предметом наукових розвідок інших фахівців.

Мета дослідження – з'ясувати особливості повсякденного життя людей в УРСР.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1943–50 роки.

Об'єктом дослідження є радянське повсякденне життя повоєнної доби.

Предметом – епістолярна спадщина мешканців УРСР.

Робота ґрунтується на використанні історичного аналізу джерел, історичної герменевтики, системного та порівняльного аналізу.

Студійовані листи, переважно, рукописні. Більшість із тих, що стосуються другої половини 40-х років надсилалися у конвертах. Натомість, листи 1943–1945 рр. часто конвертів не мали й відсилалися “трикутничком”. Коли наприкінці війни основний зміст епістолярії – прохання повернути того чи іншого громадянина в Україну з евакуації, то від 1945 р. поряд із цим постає проблема відновлення членства у ВЛКСМ, питання матеріального забезпечення, скарги на неправомірні дії тих чи інших керівників РК ЛКСМУ. Практично всі листи російською мовою. Лише поодинокі написані олівцем (це характерно для поштових військової доби). Натомість згодом переважна більшість авторів користувалися чорнильними ручками – синіми і чорними, зустрічалися кілька листів писаних червоними чорнилами. Каліграфічним почерком написано лише кілька листів за 1943–1945 рр., інші розібрати складніше. Цікаво, що це листи тих чоловіків–комсомольців, які хочуть перебратися в Україну. Справді, деякі з них інваліди, проте вони не прагнуть реалізувати себе в Росії. Чому?

Для 1944 р. характерною проблемою є прагнення отримати дозвіл на повернення в Україну: “...меня, как комсомолку, тянет к себе на родину – в Киев” [2, арк. 63]. Означене питання – отримання дозволу – можливо, ще тягнеться від закону 1940 р., який заборонив самовільну зміну місця роботи. На загал, в умовах війни можемо цьому знайти хоча б якесь пояснення. Втім, наскільки жорстке його використання, коли мати не може повернутися до дитини, а дружина до чоловіка, розуміння не знаходить. Модернізоване кріпацтво!

Із цим перекидається проблема зміни роботи на вимогу партії чи комсомолу. Зважаючи ще й на попередні матеріали, видається, що така практика була унормована в довоєнному СРСР. Як на це подивитися? Природно, до певної міри, коли перекидають фахівців на те місце (завод, будівництво тощо), де вони в даний час найпотрібніші. Однак поряд із фахівцями–виробничниками, країною їздять комсомольські і партійні кадри. В цьому, мабуть, найперше, варто бачити політичну доцільність. Революція підняла на поверхню вихідців із нижчих соціальних верств які, окрім революційних заслуг, найчастіше – участь у

громадянській війні на боці “красних” – не мали нічого. Попри те, вони прагнули свою колишню підтримку конвертувати в теперішньому суспільстві. Видається, що за для того, аби таких “висуванців” (“червоних директорів”) підтримати і їздили країною люди, які могли поставити роботу – чи то партійну, чи господарську. Чимало листів фіксують вказану практику.

Водночас, привертає увагу та особливість, що починаючи від 1947 р. серед дослідженої епістолярії зростає кількість анонімок. У попередні роки (листи за 1944–1946 рр.) такого не спостерігалось. На мою думку, пояснень цьому може бути кілька. По–перше, у вирішенні клопотань адресованих під час війни і в перші повоєнні роки, була зацікавлена винятково людина–прохач і тільки. Скажімо, значну частину листів становлять прохання про повернення з евакуації в Україну [2, арк. 79, 93, 134–135, 164–166, 188, 205, 209, 226, 294, 315, 324–325; 3, арк. 1–2, 10, 21–21зв, 30, 39–40, 54–56, 102–103, 110, 125, 126, 127, 174–174а, 177, 264, 278, 293, 303]. Вирішення особистих проблем тоді превалювали.

По–друге, іншою причиною може бути те явище, що його нині називають “лібералізмом” тоталітарної системи під час війни. А коли війна скінчилась все стало на свої місця і люди знову почали боятися афішувати себе.

Ну і по–третє, на відміну від особистого звернення, анонімка спрямована, на розв'язання не стільки проблеми прохача, скільки на подолання певної соціальної хиби, головним призвідником якої (винуватцем), часто виступає представник влади, частина тоталітарної системи (“гвинтик”). Природно, що пересічний індивід боїться аби система не знищила його як такого, що показує непривабливі риси цієї системи. Не будемо відкидати того, що в другій половині 1940-х років знову розкручується маховик репресій, спрямований на залякування людей (після певного послаблення під час війни), стеження, створення напруги в суспільстві, чим намагаються скористатися нечесні люди.

Основною темою анонімок є неподобства з боку керівників низової ланки ЛКСМУ (природно, що й інших представників влади також, але мною були опрацьовані лише “комсомольські” листи) – секретарів райкомів, міськомів, комсомольських організацій. Їм ставлять на карб моральні збочення (п'янство, присилування до сексу) чи використання службового становища, що конвертується в матеріальні блага [4, арк. 21, 164, 215, 260–261; 5, арк. 23, 29–29зв, 85, 88, 135–138, 152, 287; 6, арк. 47, 68–69, 127–128, 180, 183, 193–194зв]. Із низки скарг і прохань складається переконання в тому що комсомольська номенклатура відчула смак влади, смак яких–не–яких привілеїв і тому всіляко намагається затриматися на цьому шаблї соціальної ієрархії (не бажать іти працювати в інше місце). Втім, специфіка радянської системи в тому, що в ній переважна більшість людей цього часу злидарнують. Тому й “привілеї” секретарів – це зайва буханка хліба, мішок вугілля чи підвода дров (яка була виділена для райкому); відріз тканини, виділеної на скатерті для райкому комсомолу, стільці чи стіл, що звідти ж

“переїхав” до помешкання секретаря. Яке життя – такі й злочини.

Попри це, виділяються анонімки в яких скаржаться на тиск з боку обкомів щодо виборів секретарів райкомів ЛКСМУ [5, арк. 261–261зв; 6, арк. 83, 130]. До 1948 року подібної тематики практично не зустрічається. Можливо, якщо подібні факти й були – то не численні. Чому ж люди скаржаться? Видається, що в довоєнний час така практика не була настільки поширеною і коли комсомольці з нею стикнулися після війни – почали обурюватися. Незабуваймо, що молодь традиційно радикальна, ще й вихована на красивих революційних гаслах про справедливе, демократичне радянське суспільство. Складається враження, що після війни комуністичне керівництво почало боятися свій народ. Весь довоєнний період – боротьба між “дітьми революції” за верховенство у партії та державі. Хвиля репресій накрила, найперше, верхівку партії, частину інтелігенції, в яких Сталін вбачав головну загрозу. У вірності народу він не сумнівався. Революційні гасла ще приваблювали й у них вірять більшість.

Зовсім інша ситуація складалася по закінченні війни. Революційні діячі першої хвили або ж страчені, або ж знайшли своє місце в державній ієрархії. Частина з них уже померла. Комуністична номенклатура, що прийшла на зміну репресованим у 1930–х роках, в цілому усталилася. Загрози Сталіну вона не становила – його авторитет був безсумнівним – не дарма ж говоримо про культ особи – а от із народом, який жив у злиднях, було гірше. Все тому, що проблеми пореволюційних років пояснювалися владою важким спадком експлуататорського суспільства, розрухою громадянської війни тощо.

Проблеми 30–х років пояснювалися необхідністю створення в найкоротший термін важкої промисловості – сталевого (Сталін) захисту Вітчизни. Не забуваймо і про величезний ентузіазм, що панував у масах, які щиро вірили в те, що творять історію – небачену раніше країну робітників і селян: “Нашадки будуть заздрити нам”. Вони (більшість, про те не всі) щиро готові були жертвувати своїм добробутом, побутом; ходити роками в одній сорочці та штанах аби втілити свою мрію про безкасове суспільство у життя. У роки війни більшість із них загине. Будемо щирими перед собою – першими гинули ті, які першими вставали в атаку. Першими вставали найвідчайдушні, щирі радянські патріоти, які були виховані буремними революційними звичаями. Вижили, зрозуміло, ті хто встав другим (я в жодному разі не прагну, та й не маю права когось звинувачувати тим більше, що сам онук того, хто встав, мабуть другим). Повернувшись по війні вони зустрілися з тими самими проблемами, що й раніше. Та це вже були інші люди, які стали більш прагматичними. Вони ризикували життям за свою країну й прагнуть отримати за це її вдячність. Цим і пояснюється велика кількість прохань щодо покращення умов життя; про лікування тощо, які надходили від інвалідів війни. Їм відмовляють, знову пояснюючи, що існуючі проблеми тимчасові, викликані війною тому вони мають потерпіти, а тільки–но здолають розруку, як усі заживуть щасливо і заможно.

Втім чимало людей, особливо молодь, комсомольці у це вже не вірили. Вони прагнули швидких змін, шляхом зміни еліти. Найскоріше це виявляється на

низовому рівні – на рівні секретарів райкомів ЛКСМУ. Але такі “радикали”, переконані патріоти вже не потрібні системі. Вони потрібні були в 1917–1920 рр., особливо 1941 р. Але аж ніяк не у досліджувані роки. До речі, саме війна з нацистською Німеччиною, на мою думку, – пік могутності радянської тоталітарної системи. Жодна інша країна світу, зазнавши таких величезних людських і матеріальних втрат, не зуміла б оговтатися. Натомість лише радянська тоталітарна система шляхом нехтування будь–яких найелементарніших людських прав і потреб зуміла переломити невдалий для себе хід війни. Власне військові роки показали ідеологічну силу і загальну ефективність збудованої суспільно–політичної конструкції. Втім, ця перемога зіграла з СРСР злий жарт. Радянська тоталітарна система показала свою ефективність у форс–мажорних умовах. Натомість у мирний час використовувати військові методи керівництва всіма сферами життя виявилось неефективним. Саме тому, починається із 1948 р., як це висновуємо з наявних документів, комуністична влада перейнялася проблемою збереження статус кво. А за потреби – допущення в коло номенклатури людей поступливих. І принцип демократичного централізму для цього підходив як найкраще.

Поза цим, не відкидаємо й паралелей із 1814 р., коли величезна російська армія, вперше в такій кількості, побувала в Західній Європі та побачила разючий контраст із імперською реальністю. У 1945 р. радянські солдати також побачили західну реальність, що контрастувала з нав’язуваними в попередні роки стереотипами щодо неї. Для таких воїнів якраз і нагодився ярлик “низькопоклонства перед Заходом”, а для суспільства – роздмухування чергового “полювання на відьом”. Наразі замість шкідників і троцькістів з’явилися “космополіти”, “низькопоклонці”, “генетики–морганісти” тощо. Радянській владі знову необхідно було відновлювати систему страху в суспільстві, завдяки якому лише вона і могла тримати народ у покорі. Цим пояснюють появу низки анонімок у яких людей намагаються звинувачувати або ж у співпраці з Німеччиною під час війни, або ж у перебуванні на території Німеччини – їх самих чи їх рідних. У попередні роки такі листи поодинокі. Чому ці люди нікого не цікавили кілька перших повоєнних років? На мою думку тому, що не було, сучасною мовою, соціального запиту на таку інформацію, на таких людей. А коли з’явилась потреба перекласти вину за теперішні злидні – почали шукати цапів–відбувайлів.

Після вигнання німецьких окупантів з України, влада не знала як поводитися з людьми, остерегаючись їх. Національно–визвольний рух, що був відродився з початком радянсько–німецької війни, надзвичайно турбував керівництво. Тому у повоєнні роки влада вдається до жорстоких репресій щодо тих українців, які підтримують визвольну боротьбу. Це не означає, що лояльні до влади були обезпечені від репресій. У часи лихоліть страх перед тоталітарною системою розвіявся – люди пережили тяжкі випробування і безспідставно надіялися на послаблення режиму. Натомість, із розгортанням “холодної війни” у країні відроджується практика масових репресій, через які влада стверджує свій авторитет у масах. Зокрема, в 1949 р. Президія АН

УРСР звернулася з проханням у ЦК КП(б)У на звільнення директора інституту зоології професора Маркевича “в связи с выявлением в последнее время в его работах серьёзных извращений менделеевско-моргановского направления”. Водночас вчена рада Інституту літератури в березні того таки року звільнила з роботи професора Шамрая А. Ф. “в зв’язку з проявами в його роботі безрідного космополітизму та буржуазного націоналізму” [7, арк. 68, 82]. Назагал, такі факти були не поодинокими, хоча щодо фізкультурно-спортивної сфери маємо визнати, що вони до смерті Сталіна не встигли набрати довоєнного масштабу.

Одночасно з репресіями радянська влада намагається максимально повно взяти під контроль повсякденне життя людей. Власне цим можемо пояснити, зокрема і популярність велелюдних фізкультурних заходів у другій половині 1940-х років. Хоча заклик до масовості фізичної культури з’являється ще в 1920-х роках, у той період влада акцентувала увагу на питаннях гігієни; на досконалості пролетарської тілесності, намагалася показати безмежність можливостей радянської людини. І масовість владу цікавила в сенсі масштабності організовуваних заходів: багатотисячні паради у День фізкультурника, всілякі демонстрації та мітинги з приводу “червоних дат календаря”. Тоді велелюдність мала засвідчувати підтримку комуністичної влади всім народом.

Натомість у повоєнні роки кількість заходів різко зростає за рахунок регулярних комсомольсько-профспілкових та зіркових пробігів, легкоатлетичних чи лижних забігів у рамках пропагандистських кампаній по виборах до рад, змагань різного рівня. І все це за умов тотального дефіциту спортивного інвентара. Тобто, велелюдність у повоєнні роки розглядалася як засіб контролю за вільним часом якомога більшої кількості людей. Постійна акцентуція на масовості присутня у звітах керівників рад фізичної культури: звертається увага на кількості членів того чи іншого ДСТ, кількості людей, які склали норми ГПО чи отримали розряди. Водночас, якість такої роботи – класність спортсменів – залишалася поза увагою. І все це в умовах тотального дефіциту інвентара і продуктів харчування. Єдиним поясненням таких дій є висновок про те, що влада остерігалася власного народу! Саме тому вона докладала всіх зусиль аби якомога більше людей і триваліший час перебували у колективах – виробничому, учнівському, фізкультурному тощо – і якомога менше залишалися на самоті з власними думками.

Водночас тоталітарна система вдається до соціальної політики, яку доречно охарактеризувати як поділ населення на групи, що протистоять одна одній, а цим протистоянням влада прагне відвернути від себе людське невдоволення. “Розподіляй і владарюй” – кожний слідкує за кожним, плекаючи надію, що саме він належатиме до тієї групи, яку партія визнає “благонадійною”; що саме він заслужить привілей, а не сусід, який був у полоні, походить із Західної України, перебував на окупованій території... (необхідне вписати). Як унаочнення цього фіксує листи-скарги, де звинуваченнями виступають вищенаведені аргументами. Наприклад, керівник добровільного спортивного товариства “Локомотив” Львівської

залізниці, як довід проти секретаря Львівського вузлового комітету ЛКСМУ, у листі зазначає, що “можливо він (*секретар*) перед державою і змив п’ятно, залишене не ньому перебуванням в окупації, проте керувати людьми він усе ж не повинен” [8, арк. 25]. З іншого листа стає відомо, що досвідченого майстра, який пропрацював на одному з Ворошиловградських заводів 17 років перевели на низькооплачувану роботу через те, що він залишався на окупованій території [9, арк. 239–240]. І подібних прикладів можемо наводити чимало. Отже, незважаючи на гасла про “солідарність трудящих”, про “народну владу” тощо, можемо припустити, що в Радянському Союзі в другій половині 1940-х рр. (як мінімум) насаджувалася політика недовіри і підозри між людьми, яка повинна не допустити солідарності між ними в неприйнятті тоталітарної системи. За таких умов усі мешканці Західної України приречені були постійно нести на собі печатку якоїсь провини перед владою.

З повоєнних листів дізнаємося, що населення подекуди відійшло від війни. У вказані роки це проявилось в прагненні оздоровити дітей у піонерських таборах чи подбати про своє здоров’я. До 1948 року епістоларії такого змісту майже не спостерігається. Втім більшість (мабуть, що переважна) таких прохань залишалася незадоволеною.

Матеріальне становище людей залишалось дуже складним, можемо сказати екстремальним. Це видно з їх скарг, де вони оцінюють (описують) своє життя. Чи із того, від чого відмовляються, зокрема – навчання, аби заробити на прожиття. Водночас, зверну увагу, що становище нижчого шару комсомольського активу (принаймні, у провінції та невеликих містах) було не набагато кращим від загалу. У більшості матеріалів не сказано, що вони мають якусь окреме харчування чи пайок, на зразок працівників райкомів партії. Натомість, багато скарг на важкі умови, особливо житлові, брак продовольчого забезпечення жінок й дітей (“*иждивенцев*”), відсутній нормальний одяг. Однак вони скаржаться (чи прохають) ЦК і часто отримують якусь допомогу. А що ж пересічні громадяни? У них немає навіть того мінімуму соціального забезпечення, що мають комсомольські секретарі. Таке враження, що народ живе у страшних злиднях (що опосередковано може підтвердити, скажімо, ринкова ціна на цукор – 100 руб. за кг., чи взуття – 300 руб. пара) при зарплаті у 200–600 рублів на місяць.

Поодинокі відомості про повоєнну освіту показують її складний стан – не відремонтовані приміщення шкіл, перенаселені гуртожитки з мінімумом умов, або й їх відсутність, браком літератури. Як зазначає дослідниця життя вчителів у повоєнні роки Л. Романець “Після періоду голоду продовольча ситуація поступово почала налагоджуватися. Проте реальністю повсякденного життя населення залишався дефіцит харчів, черги за хлібом та іншими продуктами. Це спричинило специфічний радянський спосіб “диставання” товарів: спекуляції, торгівлі “з-під прилавка”, “через чорний хід” тощо. Відміна карткової системи у 1947 р. мало покращила становище. Її відразу замінили норми видачі товарів в одні руки, за якими одна людина могла придбати 2 кг хліба, 1 кг вермішелі, 1 кг м’яса і м’ясопродуктів, 6 м тканини, 1 котушку ниток, 2 пари

шкарпеток, по 1 парі взуття шкіряного, гумового чи текстильного, 1 шматок господарського мила, 2 коробки сірників, 2 л керосину” [10, с. 114]. “Для врегулювання повоєнного продовольчого та промислового дефіциту влада запровадила пайкові норми, ціни на які були нижчі за комерційні. Учителів прирівняли за нормою продовольчого харчування до робітників II категорії. Відповідно до норми, Наркомат торгівлі повинен був забезпечити вчителя таким чином: 9 кг борошна на місяць або 500 г хліба на день на основного працівника і 5 кг 400 г борошна на місяць або 300 г хліба на день на утриманця (члени сім’ї, які не працювали, здебільшого ними були діти); на квартал – 1 кг цукру, 1200 г солі, 100 г чаю, 400 г мила, 3–6 л керосину на основного працівника” [10, с. 104].

Попри те, що за старшу школу треба було платити (а цього собі дозволити могли не всі), виявляється ще й піонерська атрибутика була платною, як мінімум – піонерські значки. Радянська система не лише ідеологічно обробляла своїх людей, але й прагнула максимально під час цього процесу заробити, навіть на дітях. Питання партійних і комсомольських внесків, їх своєчасна оплата стояли дуже гостро і завжди в центрі уваги. Коли центральне керівництво України постійно переймалося реалізацією чергового державного займу (“розвитку” чи “відбудови”), так само серйозно і скрупульозно ЦК ЛКСМУ займалося членськими внесками.

Умови життя населення на українських теренах в досліджувані роки вирізнялися надзвичайною складністю. Головною причиною такого стану була не так повоєнна розруха, як антинародна політика тоталітарного режиму. Віра у справедливе суспільство, яке нібито будують в СРСР штовхала людей “шукати правди” в органах державного управління. Тих органах, які власне і спричиняли вказані проблеми. Відтак, вирішення проблеми мало локальний характер – тут і тепер – натомість, глибинна причина усіх негараздів – тоталітарна система – залишалася, генеруючи нові проблеми.

В силу того, як усе більше науковців звертатимуться до такої цікавої та багатогранної теми як життя українського народу в повоєнні роки, обов’язково переглядатиметься низка, колись здавалося б непорушних істин, створюючи об’єктивну картину радянського повсякдення.

Список використаних джерел

1. “Советский спорт”. – 1946. – 2 августа.
2. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.7. – Оп.2. – Спр. 120. “Письма комсомольцев и молодежи, поступивши в ЦК ЛКСМУ” (1944–1945 гг.). – 339 арк.
3. Там само. – Ф.7. – Оп.2. – Спр. 70. “Письма комсомольцев и молодежи, поступивши в ЦК ЛКСМУ” (январь 1943 – декабрь 1943). – 307 арк.
4. Там само. – Ф.7. – Оп.2. – Спр. 444. “Письма комсомольцев и молодежи, поступивши в ЦК ЛКСМУ” (1947 г.). – 265 арк. – уперше вводиться у науковий обіг.
5. Там само. – Ф.7. – Оп.5. – Спр. 598. “Письма комсомольцев и молодежи, поступивши в ЦК ЛКСМУ” (1948 г.). – 385 арк.
6. Там само. – Ф.7. – Оп.5. – Стр.632. “Письма комсомольцев и молодежи о трудоустройстве, оздоровлении, оказании материальной помощи и другим вопросам, поступивши в ЦК ЛКСМУ” (1949 г.). – 270 арк.
7. Там само. – Ф.1. – Оп.30. – Спр. 1424. “Подготовка, переподготовка и укомплектование кадрами учреждений науки, культуры и физкультурных органов. – Докладные записки отделов ЦК КП(б)У, обкомов КП(б)У, Академии наук УССР,

Управления по делам высшей школы” (3.01.1949 – 21.11.1949). – 162 арк.

8. Там само. – Ф.7. – Оп.6. – Спр. 2330. “Приказ Министерства трудовых резервов СССР № 274; письма отдела и докладные записки, справки и сведения добровольных спортивных обществ “Медик”, “Большевик”, “Наука”, “Трудовые резервы” о работе” (18.01.1949 – 7.12.1949). – 64 арк. – уперше вводиться у науковий обіг.

9. Там само. – Ф.7. – Оп.5. – Спр. 719. “Письма комсомольцев и молодежи, поступивши в ЦК ЛКСМУ” (1951 г.). – 364 арк.

10. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950–х рр.): соціальний статус та повсякденне життя : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Романець Людмила Миколаївна. – Вінниця, 2010. – 246 с.

References

1. “Sovetskij sport”. – 1946. – 2 avgusta.
2. Central’nyj derzhavnyj arhiv gromads’kyh ob’jednan’ Ukraїny. – F. 7. – Op. 2. – Spr. 120. “Pis’ma komsomol’cev i molodezhi, postupivshi v CK LKSМУ” (1944–1945 gg.). – 339 ark.
3. Tam samo. – F. 7. – Op. 2. – Spr. 70. “Pis’ma komsomol’cev i molodezhi, postupivshi v CK LKSМУ” (janvar’ 1943 – dekabr’ 1943). – 307 ark.
4. Tam samo. – F. 7. – Op. 2. – Spr. 444. “Pis’ma komsomol’cev i molodezhi, postupivshi v CK LKSМУ” (1947 g.). – 265 ark. – upershe vvodyt’sja u naukovyj obig.
5. Tam samo. – F. 7. – Op. 5. – Spr. 598. “Pis’ma komsomol’cev i molodezhi, postupivshi v CK LKSМУ” (1948 g.). – 385 ark.
6. Tam samo. – F. 7. – Op. 5. – Str.632. “Pis’ma komsomol’cev i molodezhi o trudoustrojstve, ozdorovenii, okazanii material’noj pomoshhi i drugim voprosam, postupivshi v CK LKSМУ” (1949 g.). – 270 ark.
7. Tam samo. – F. 1. – Op. 30. – Spr. 1424. “Podgotovka, perepodgotovka i ukomplektovanie kadrami uchrezhdenij nauki, kul’tury i fizkul’turnyh organov. – Dokladnye zapiski otdelov CK KP(b)U, obkomov KP(b)U, Akademii nauk USSR, Upravlenija po delam vysshej shkoly” (3.01.1949 – 21.11.1949). – 162 ark.
8. Tam samo. – F. 7. – Op. 6. – Spr. 2330. “Prikaz Ministerstva trudovyh rezervov SSSR № 274; pis’ma otdela i dokladnye zapiski, spravki i svedenija dobrovol’nyh sportivnyh obshhestv “Medik”, “Bol’shevik”, “Nauka”, “Trudovye rezervy” o rabote” (18.01.1949 – 7.12.1949). – 64 ark. – upershe vvodyt’sja u naukovyj obig.
9. Tam samo. – F. 7. – Op. 5. – Spr. 719. “Pis’ma komsomol’cev i molodezhi, postupivshi v CK LKSМУ” (1951 g.). – 364 ark.
10. Romanec’ L.M. Vchyteli zagal’noosvitnih shkil URSR pisljavoennogo periodu (1945 – druga polovyna 1950–h rr.): social’nyj status ta povsjakdenne zhyttja: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Romanec’ Ljudmyla Mykolai’vna. – Vinnycja, 2010. – 246 s.

Tymoshenko Ju. O., candidate of historical sciences, professor of the department of social and humanities, National University of Physical Education and Sport of Ukraine (Ukraine, Kiev), Tymoshenko@mail.ru

Letters from citizens to the authorities as a source for the study of everyday life in the USSR in the middle and late 1940’s years

The array letters from citizens of the USSR to public institutions are analyzed, that allowed to explore the daily lives of Ukrainian people, their spiritual and material world, the needs and challenges, they have experienced in everyday life. In the early postwar years, the main content epistolary texts were requests to return to Ukraine from evacuate. Instead, number of subsequently anonymous letters grows, which focused on solving the problem rather than the applicant, but to overcome a social problem, which main instigator often appears government, totalitarian system. In Ukrainian historiography, such studies only begin and the field of history of everyday life remains unstudied, prompting scientists to active work. Therefore, for Ukrainian history is the use of micro-historical life of average citizen of the USSR.

Keywords: letters, epistolary texts, everyday life, anonymous, ugliness.

Тымошенко Ю. А., кандидат исторических наук, доцент, профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин, Национальный университет физического воспитания и спорта Украины (Украина, Киев), Tymoshenko@mail.ru

Письма граждан в органы власти как источник изучения повседневной жизни в СССР в середине и конце 1940–х годов

Исследован массив писем граждан УССР в государственные учреждения, анализ которых позволил выяснить повседневную жизнь украинцев, их духовный и материальный мир, потребности и проблемы, с которыми они встречались в обыденной жизни. В первые послевоенные годы основным содержанием эпистолярки были просьбы о возвращении в Украину из

эвакуации. Но со временем возрастает количество анонимок, в которых акцентируется внимание на решение не столько проблем простителя, сколько на преодоление определенной социальной проблемы, главным зачинщиком которой, часто выступает представитель власти, часть тоталитарной системы. В отечественной историографии подобные исследования только начинаются, и поле истории повседневности остается непахатым, что побуждает ученых к активной работе. Следовательно, новым для украинской исторической науки является использование микроанализа исторической жизни рядового гражданина СССР. В научный оборот введены новые архивные материалы и теоретические обобщения о быте людей исследуемого периода, что позволило говорить о типичности определенных явлений.

Ключевые слова: письма, эпистолярный, повседневность, анонимка, злоупотребления.

* * *

УДК 94(477)

Компанієнко О. В.аспірант, викладач історії, Східноєвропейський
університет (Україна, Звенигородка),
oleg-kompanienko@yandex.ru

ПРОБЛЕМА АУДИТОРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ ПРАЦЮЮЧОЇ МОЛОДІ (1958–1964 РР.)

Аналізується ситуація, яка склалась в зв'язку з різким розширенням мережі освітніх закладів для працюючої молоді зокрема щодо питань, пов'язаних із забезпеченням навчальних закладів приміщеннями в 1958–1964 рр.

Ключові слова: школи робітничої молоді, навчальні приміщення, багатозмінність занять, матеріально-технічне забезпечення.

Однією із найбільш нагальних проблем налагодження ефективного функціонування мережі шкіл робітничої і сільської молоді в перше повоєнне десятиліття було вирішення питання про забезпечення приміщеннями навчальних закладів для працюючої молоді. Вона виглядала особливо гострою навіть на фоні загальної бідності матеріальної бази освітньої мережі України, по всій території якої двічі прокотився вогневий руйнівний вал бойових дій. І хоча, в повоєнне десятиріччя урядом, місцевими органами влади, адміністрацією промислових підприємств, правліннями колгоспів було проведено важку роботу по відновленню діяльності шкіл робітничої і сільської молоді остаточно ця проблема так і не була вирішена. Навіть в кінці 1950 – в першій половині 1960–х років ХХ століття – часу найвищого розквіту мережі навчальних закладів для дорослого населення, це питання весь час стояло на порядку денному.

Слід зазначити, що радянський етап історіографії становлення та функціонування системи освіти для дорослих Української РСР не був однорідним. В загальному масиві тогочасних досліджень освітніх проблем працюючої молоді можна виділити кілька змістових блоків, які містять різноплановий матеріал з питань становлення та функціонування шкіл працюючої молоді.

В даному контексті на особливу увагу заслуговує ряд сюжетів представлених в монографії К. Присяжнюка “Новий етап у розвитку радянської школи на Україні” [13]. В них автор аналізуючи зміни, які сталися в галузі освіти Української РСР на межі 1950–1960–х рр., спеціально вказує, що в цей час було взято виразний курс на підвищення загального освітнього рівня населення. У цьому контексті велику увагу автор приділяє й вивченню питань розширення мережі вечірніх шкіл, посиленню їх матеріальної бази,

заходам по заохоченню працюючої молоді до здобуття освіти.

Значний обсяг матеріалів зберігається в фондах *Центрального Державного Архіву Громадських Об'єднань* України [14]. Особливою інформативністю відзначаються справи описів 3 та 32 (“Загальний відділ ЦК Компартії України”), які містять різнопланові, співставні дані про виконання місцевими органами влади та керівними інстанціями Міністерства освіти розпоряджень уряду відносно діяльності, розвитку мережі вечірніх шкіл.

Виклад основного матеріалу. Ситуація з навчальними приміщеннями, їх належним опаленням та освітленням була особливо складною. І це при тому, що у другій половині 50–х років стан навчально-матеріальної бази шкільної мережі у порівнянні з повоєнним періодом значно покращився.

Показовими були цифри і факти, які характеризували якісний ріст шкільних навчальних кабінетів, майстерень, навчально-дослідних ділянок та ін. Якщо у 1950/51 н.р. в школах України було лише 9005 навчальних кабінетів (фізичних, біологічних, хімічних та ін.), то до 1956/57 н.р. їх кількість збільшилася до 19479 [12, с. 560].

Проте в цей же час більшість шкіл робітничої молоді і майже всі школи сільської молоді та заочні середні школи ще не мали власної навчально-матеріальної бази. Наприклад, у Київській, Станіславській, Чернігівській областях, у м. Севастополі жодна з шкіл для працюючої молоді не мала власного навчального приміщення. Тільки по одній школі для робітничої молоді мали власні приміщення у Полтавській, Сумській, Вінницькій областях.

Значну допомогу школам робітничої молоді надали окремі великі підприємства та їх профспілкові організації. Так, Ворошиловградський завод ім. Жовтневої революції у 1955/56 н.р. виділив на ремонт вечірньої школи № 2 50 тис. крб. [3, арк. 111].

Ще одним аспектом проблеми було те, що реорганізація та поліпшення матеріального-технічного стану шкільної мережі для працюючої молоді мала забезпечувати таке розміщення “вечірніх” шкіл, щоб не допустити будь-якого погіршення умов навчання учнів загальноосвітніх шкіл.

На 1958–1959 н.р. мережа навчальних закладів для населення зайнятого на виробництві мала наступний вигляд:

Таблиця № 1

Кількість навчальних закладів та контингенти учнів освітньої мережі робітничої і сільської молоді станом на 1958–1959 н.р. [13, с. 28]

Типи шкіл	Кількість шкіл	Контингенти учнів (тис.)
Школи робітничої молоді	1483	272,1
Школи та класи сільської молоді	2283	71,2
Школи дорослих	40	17,7

Для розробки конкретних заходів по реорганізації і впорядкуванню шкільної мережі на місцях були створені комісії з представників місцевих партійних, профспілкових, комсомольських організацій, промислових підприємств, колгоспів та радгоспів.